

VII. FEJEZET.

A XIII. SZÁZAD. KÜZDELEM A POLITIKAI HATALOMÉRT.

A KIRÁLYSÁG GYŐZELME ANGLIÁBAN.

A SZABADSÁG TÚLHAJTÁSA MAGYARORSZÁGBAN.

A SZÁZAD EREDMÉNYEI A KÉT ORSZÁGBAN.

A törvény végrehajtásának biztosítékai primitívek voltak. A kor szellemében jártak el nálunk is, Angliában is, midőn az ellenállás jogára vetették a súlyt. Mivel Angliában a főnemesség nyílt erőszakkal csikarta ki a chartát, s a tőle szervezett párt vezérei a helyzet urai: belőlök alakított bizottságra ruházzák a föladatot, hogy a törvény végrehajtását ellenőrizze, s megszegését fegyverrel is megakadályozza.

Nálunk a széles alapú mozgalomból természetesen következett, hogy minden nemes jogává tették a fegyveres ellenállást.

De a jogvédelemnek sem a magyar, sem az angol módja nem válhatott be.

Az angol veszedelmes azért, mert jogot ad egy pártnak, hogy az állam kerekét bármely pillanatban megállítsa, s mert a királyt oly alárendelt helyzetbe juttatja, hogy abba bele nem nyugodhatik. A magyar meg azért veszedelmes, mert az egyest teszi a törvény és a király birájává. Mind a kettő azért, mert a polgárháborút törvényesíti, s azt, a mi csak ultima ratio, állítja az első sorba, a rendes jogvédelem helyére.

Fegyverek használata nélkül alkotmány még ki nem épült. Mihelyt teljesen lehetetlen volna hozzájuk nyulni, veszélyben forogna a szabadság. De ezt a törvényben megengedni, szokássá, rendszerré emelni, hiba. Erőszakhoz csak olyan szükség esetében helyes nyulni, a mely törvényt bont, a mikor a harc jogtalansága sem riaszthatja tőle vissza a nemzetet. Még a középkorban is káros volt a társadalmat belső harcokra biztatni.

E mellett az ellenállás angol rendszere elégtelen, mert csak átmeneti intézmény volt; a magyar meg azért, mert csak az erős élhet vele, s mert lehetlenné teszi a bulla egyik céljának elérését, az oligarchia visszaszorítását és a királyság tekintélyének helyreállítását.

Érzi is a kor az ellenőrzés fogyatékoságát. Angliában az ellenállási záradékot többé nem újítják meg. A törvénynek nagy nyilvántartásával, községenkinti kihirdetésével, a királyi eskü követelésével, majd az egyházra ruházott azon joggal pótolják, hogy kiátkozza, a ki a törvény parancsát megszegi. Nálunk már az aranybulla a nádorra is bizza a törvény végrehajtásának ellenőrzését, később pedig az ellenállási záradékot szintén az egyház átka váltja föl.

De ezen eszközökkel sem lehetett célzt érni. Vagy hatás nélkül valók, mint pl. a kinevezett nádortól gyakrolt ellenőrzés; vagy oly tényező kezébe teszik a biztosítékot, a mely kész ugyan saját érdekeit megvédeni, de a másokon ejtett sérelem miatt ritkán hajlandó közbelépni, mint a milyen az egyház.

E próbálgatások meddő volta átterelte a küzdelmet a politikai hatalom mezejére. A tények bizonyították, hogy csakis az állami hatalomnak állandó befolyásolásával védhetik meg a rendek jogaikat. Megteszik tehát a kísérletet az ország alkotmányának olyan átalakítására, hogy a ren-

dek intézzék a kormányzást. E törekvés teszi érdekessé a XIII. század későbbi évtizedeinek történetét.

A XIII. században megindult mozgalom új utakon jár. Míg az alapvető szabadságlevelek a rendek magánjogait igyekeznek a közhatalom ellenében megvédeni, a század vége már nagyobb jelentőséget tulajdonít az alkotmány kifejlesztésének. Arra a belátásra jutnak, hogy csak hatóságos közjogok biztosítják a magánjogok zavartalan élvezetét. Az élet tapasztalatai terelik mind a két országot ugyanarra az ösvényre. Míg a század elején a két ország rendei arra szorítkoznak, hogy a fölfogásuk szerint őket úgy is megillető jogokat maguknak biztosítsák, s ennél fogva conservatív alapon állanak, most mind a két ország jobb, tökéletesebb alkotmányt akar teremteni. Merészröptű gondolatok szerint akarják a közállapotokat reformálni.

A bullákat létrehozó politikának egymásétól eltérő jelleme szerint ezen reform is némileg különböző vonásokat mutat a két országban.

Angliában a királyok ellen kellett a chartát kiküzdeni. Rosszakaratuk és nyílt vagy titkos ellenállásuk volt végrehajtásának is a fő akadálya. János elfogadja, de ki akarja játszani. Fia, III. Henrik, szabadulni iparkodik tőle. A bárók pártja ezért nyílt küzdelmet folytat a király ellen a politikai hatalom megszerzéseért. Az a meggyőződésök, hogy csak az ő politikai hatalmuk biztosítja a magna charta végrehajtását.

A győzelem perczében nagyratörő tervek érlelődnek meg, s a bárók oly kísérleteket tesznek, a melyek elébe vágnak a messze jövő fejlődésének. A király összes hatalmát a rendek kezére akarják juttatni.

A mit Anglia csak a XIX. században tudott elérni, a bárók a XIII. században akarják kivívni, de nem a nemzet, hanem a maguk részére. A nemzet még nem érte

el az érettség azon fokát, hogy az állam ügyeit a maga kára nélkül teljesen és állandóan önmaga kezelje. Még messze volt az időtől, a mikor képes volt törvényes és állandó képvisellete útján szilárdan szervezett közintézményekkel önmagát kormányozni és az állami nagy érdekeket, a rendet és az egységet, a belső békének és a hatalomnak ezen első föltételeit, kellőleg megóvni. A királyi hatalomnak erőteljes kezelése nélkül az egyensúlyt az oligarchia a maga javára dönti meg s az összesség törvényes hatalmát egyesek bitorolják. Igazi király nélkül sem a törvény szentsége, sem a parlamentek tekintélye, sem az alsóbb osztályok anyagi ereje nem bírja a legtökéletesebb alkotmányt is a főurak rendbontásai ellenében megvédeni, a közhatalmat az igaz közakaratnak állandóan alávetni.

A haladás gyakran akad meg oly erő ellenállásán, a mely a neki tett szolgálatok közben izmosodott meg. A kik a szabadságért vívott harcban hatalmat szereztek, a küzdelem lezajlása után e hatalmat gyakran azon ügy ellen fordítják, a melynek szolgálatában nagy erkölcsi tőkét gyűjtöttek.

Igy történt most is. A nagyok a nemzet élén folytatott üdvös harc közben oly tekintélyre tettek szert, a mely visszaélésre csábított.

Erős nemzetek azonban meg tudják akadályozni, hogy a múltban szerzett érdem a jövő átkává legyen. Náluk hamar sorvad el az a befolyás, a melyet egyedül a múlt igazol.

Anglia sem áldozza föl szabadságát azok kedvéért, a kik azt megoltalmazták, de most ellene törnek.

Szerencsére a nagyok terveinek még formájában is rá lehetett ismerni az arisztokratia szándékára. A nemzet beláthatta, hogy a királyság megalázása nem valósítaná meg minden osztály számára a szabadságot, s csak az oligarchia uralmát alapítaná meg.

Az arisztokratia magára maradt. Nem érthette el végső célját, s megbukott mindazzal, a mi az ország kárára lett volna. De küzdelme nagy eredményekkel járt.

I. Eduárd szétveri a bárók pártját, győzelemre segíti a királyságot, de magáévá teszi ellenfeleinek azon reformjait, a melyek saját és az állam érdekével megférnek.

Korábban az alkotmányos korlátok szükségének érzetét csak a kormányzat rosszasága tudta felébreszteni; csak gyöngé királyok idejében sikerülhetett a charták kiküzdése, úgy hogy fejedelmeik tökéletlensége hasznukra vált az angoloknak. De már III. Henrik után szerencsétlenség lett volna az uralkodó gyengesége. Ha még ekkor sem áll meg az a nagy áramlat, mely a fejedelem jogait korlátok közé szorítja, az oligarchia ölébe hull a közhatalom és olyan reactio támad, a mely a nagy alkotásokat veszélyezteti, s az új intézmények zavartalan fejlődését megakasztja. Ha még sokáig késik az erős kéz, a szabadságot saját fattyuhajtásai ölik meg. Ha a királyság hatalma ezentúl is hanyatlík, bekövetkeznek a bajok, a melyek Franciaországot sújtották.

Eduárd elhárítja a veszélyt. Angliának nagy szerencséjére volt az ő uralkodása. Mikor a hatalomhoz jut, érdeke azonos a nemzet és a szabadság érdekeivel. A magájava követelte, hogy a magna chartában foglalt jogokat tiszteletben tartsa. Hosszú időn át folyt küzdelem oly becsesekké tette azokat a nemzet szemében, hogy a királyság ereje nem állotta volna az ellenök indított harcot. Másfelől a királyság megélhetett velök. Nem kötik meg akarátát. A kormányzatot nem csavarják ki a kezéből. Nem törík meg életerejét.

A király hatalma sokkal nagyobb, ha túl nem lépi a törvénytől megszabott határokat és ha kielégíti a nemzetet, mint ha korlátlan jogokért küzd és elidegeníti magától a lelkeket.

Azt azonban nem engedi meg az érdeke, hogy teljesítse a bárók azon szertelen követeléseit, a melyekkel atyja gyöngeségénél fogva elő mertek állani. Meghajolni előttük annyit jelentett, mint megfosztani a királyi méltóságot tartalmától.

A királynak érdeke megegyezett a nemzetével. A magna charta határozatainak megfelelő kormányzat hasznára van a nemzetnek is. A bárók elhatalmasodása ellenben veszélybe dönti az ország egységét is.

Eduárd nagy tekintélye, a mely arra képesíti, hogy igaz érdekét győzelemre juttassa, így javára szolgál a nemzetnek.

Anglia nagy szerencséje, hogy éppen akkor, mikor a királyság érdeke a létező szabad alkotmány tiszteletben tartása, olyan fejedelme van, a ki ez érdeket megértette.

A nemzet azon ritka perczek egyikét élte, mikor a kellő helyet, kellő időben, rátermett ember foglalja el; azon perczek egyikét, mikor egy férfiú többet tehet, mint mások nála sokkal kiválóbb egyéniség. A sors ritka áldása, midőn a nemzet leghivatottabb embere éppen azt az ügyet szolgálja, a melynek győzelme a főnforgó körülményeknél fogva a legkívánatosabb, s midőn e győzelmet éppen az a politika biztosítja, a mely az országra nézve a legtöbb haszonnal jár.

Annál nagyobbra becsülendő e szerencse, mert azt az igazságot, a melyet Eduárd belátott, hogy a nemzetek joga a királyok erejének talpköve lehet, a fejedelmek ritkán méltatták. A közönségesnél nagyobb szabású uralkodó képes csak megérteni, hogy jogkörének korlátozása hatalmát növelheti.

Eduárdnak sikerült a XIII. század munkáját szerencsésen befejezni. Összeegyeztette azon két tábor követeléseit, a melyek az ő közbelépéséig mereven szemben állottak

egymással. A királyok küzdelme a szabadság ellen nehéz helyzetbe juttatta az országot. Egyik párt álláspontja sem felelt meg teljesen érdekeinek, egyiknek teljes győzelme sem alapította volna meg a rend és a szabadság együttes uralmát.

I. Eduárd hosszú idő óta az első politikus, a ki az állam összes érdekeit felkarolja és a félszeg pártszempontok fölé emelkedik. A királyságnak megóvja azt az erejét, a mely nélkül nagy föladatát meg nem oldhatja; a szabadságnak is annyi tért enged, a mennyire szüksége volt. A századában támadt alkotmányjogi eszmék túlságosan buja hajtásait lenyesei, hogy annál erősebben fejlődjék a törzs.

Magyarországon, a mint láttuk, már az aranybulla akarja az erők egyensúlyát biztosítani.

Szerzői a királyi méltóság tekintélyét is szívéből hordják, s abból az emelkedett fölfogásból indulnak ki, hogy a társadalom szabadsága csak erős királyság védelme mellett valósítható meg. Az a két álláspont, a melynek rideg ellentéte Angliában annyi küzdelmet okozott, míg egy nagy férfiú őket össze nem egyeztette, nálunk nem vált szét. Nemzetünk nem feledkezett meg arról a kapcsolatról, a mely e két nagy érdeket egymáshoz fűzi.

A jó szándékot azonban nem volt könnyű megvalósítani. A nehézség, a melylyel meg kellett küzdeni, másnemű volt, mint a melyet Angliában a reform útjában talált, de aligha volt kisebb.

Angliában két párt nyílt küzdelmét idézte elő a charták végrehajtására célzó politika, oly két pártét, a melyek bármelyikének teljes győzelme egyaránt káros lett volna.

Nálunk a király és a szabadság érdekei nem állanak harczban egymással. A nemzeti lét minden érdekét szemmel tartó reformpolitikának diadala áldásos lett volna a királyra és a nemzetre nézve. De minden attól függött, hogy valóban

alkothatók-e oly intézmények, a melyek a király hatalma mellett a szabadságot is biztosítják. A kettős cél, a melyet a nemzet az aranybulla korában maga elé tűzött, s a melyért később is harczolt, csak úgy lehetett elérni, ha egymással ellentétes természetű két nehézséget sikerül leküzdeni. Meg kellett törni az oligarchiát, s ugyanakkor meg kellett óvni a királyi hatalommal szemben a társadalom jogait. Az egyikre csak erős királyság volt képes, a másik nehezen valósulhatott meg nagyhatalmú király idejében.

Az aranybulla nem bírta a két irányt kielégíteni. Jogot ad a királynak a nagyok kezén levő birtokok visszafoglalására, de ellenállásra hatalmazza föl az egyest a király parancsai ellen.

A rendek ellentmondanak önmaguknak. A mit egyik kezökkel építenek, a másikkal lerombolják. A tekintélyt, a melyet lábra akarnak állítani, halálosan megsebezik. Ezen az úton sikert nem lehetett elérni. Csak nagy erő kifejtésére képes királynak I. Eduárdéhoz hasonló politikája oldhatta meg a nehéz kérdést.

IV. Béla nekifog a munkának.

A föladat legsürgösebb részét, a királyi hatalom visszaállítását és az emelkedő aristokratia visszaszorítását nagy hévvel karolja fel. Meg is voltak benne azok a tulajdonságok, a melyekkel a nagy művet be lehetett fejezni. Talán sikerült volna neki az oligarchia veszélyét elhárítani a nélkül, hogy a nemzet zömét szerzett jogaitól megfoszssa, s szövetkezve a köznemességgel, az erőteljes kormányzást a kor követelte szabadsággal összeegyeztetni, ha nem jön közbe a tatárjárás.

Érdeke ugyanazt a politikát követelte tőle, a melyet Eduárd folytatott. A legjobban jár vele ő is, ha a maga hatalmát a közszabadság érdekeivel összeegyezteti.

De a mohi csata útját állja munkájának. Midőn föl-

adatának még csak első részével van elfoglalva, midőn erős kézzel a királyi tekintély helyreállításán dolgozik, e szerencsétlenség lehetlenné teszi, hogy a nagyok megtörésére irányzott politikáját folytassa. A változott körülményekhez kell alkalmazkodnia.

A tatárral szemben szenvedett kudarczunk egyik oka az, hogy kevés várunk volt. Ezen kell segíteni, még ha kárba is vész a király eddigi munkája. Olyan erősségekre van szükség, a melyek a vidék népének oltalmat adnak s a melyekkel a vad hordák erejét meg lehet törni. A menyire és a hol csak tehette, a király maga emel ilyen várakat, a hol pedig erre nem képes, a városokat és egyes nagyokat kötelezi reá. Hogy e kötelességüknek megfelelhessenek, vagyonnal kell őket ellátni. Béla, a ki azelőtt az eladományozott birtokok visszafoglalásában kereste hatalmának egyik gyökerét, most bőkezűen adogat. Hatalmas aristokratiát teremt, a ki megtörni igyekezett a meglevőt. Gyakran bánik el a politika ilyen kegyetlenül az emberrel. A maga legkedvesebb eszméi ellen is kell annak fordulnia, a ki czéljaiban következetes akar lenni, a ki változó körülmények között nemzete változó érdekeinek szolgál, nem pedig valamely elvont fogalomnak vagy rögeszmének.

Béla a Frangepánoknak, a brebiri grófoknak olyan jogokat biztosít, a melyek ellen ez ideig a magyar köztudat és ő maga mint idegen és mint veszedelmes merénylet ellen védekezett. Az «ország bárói» elnevezés ekkor kerül a törvénykönyvbe. Örök joggal ilyen bárókra ruházza Béla egyes megyék fölött a közhatalmat. Őket minden más hatóság alól kivonja és saját hatósága alá helyezi. Ha Bélára erős kezű utódok következnek, a hatalomban meggyarapodott aristokratia az országnak hasznára lehetett volna.

István korai halála és László gyöngesége miatt azonban dudva nő a várt kalász helyén. Az aristokratia oli-

garchiává fajul. A Csákok, a Németujvári grófok oly hatalomra tesznek szert, a mely nem való alattvalónak. Az ország egysége forog kockán. A nagyok rablásai, háborui elszegényítik a népet, az államot, s lehetlenné teszik a nyugodt fejlődést. A határszéli vármegyék egészen egyes hatalmas urak kormányra alá kerülnek.

Ezt a veszélyt akarta a nemzet az aranybullával megelőzni. Most, midőn bekövetkezett, megint meg kellett kezdődnie a küzdelemnek ellene. A század munkája, a melyet a tatárjárás félbeszakított és más irányba terelt, újra megindul, s a kezdettől fogva kitűzött célt szolgálja. Fölveszik a fonalat ott, a hol a tatárok kettévágták.

A magát a nagyokkal egyenlő jogunak valló nemesség öntudata, s a nemzeti egységért lángoló érzése föllázad a magyar geniusszal ellenkező fejlődés ellen.

A köznemesség, ha a hatalmas urak háttérbe is szorították, megóvta önérzetét és nem mondott le jogairól. Az ősi magyar alkotmány és az aranybullában kifejezésre jutott fölfogás még él. Noha az 1267-diki törvény bizonyos actusoknál főurak jelenlétét köti ki, s az aranybullával ellentétben, a melynek szavai szerint az összes nemesség kérelmére dönt a király, különbséget tesz a nemesség között, a mely a kérelmeket előterjeszti, s a bárók között, a kiknek tanácsára és hozzájárulásával intézkedik a király, a védett jogok tekintetében ezen törvény sem emel választalat a nemesek egyes csoportjai közé. Az osztatlan nemességen nyugszik az állam alapja, az ő jogai és kötelessége képezik e korban is az alkotmány tartalmát.

A köznemességben tehát még élnek azok az ösztönök, a melyek a század elején oly üdvös hatásuaknak bizonyultak. A királyság készséges és erős szövetségesre találhat benne, ha megérti föladatát és az oligarchia ellen fordul.

III. Endre ezt meg is teszi. Már Kún László is érzi,

hogy a nemességgel kell szövethoznia; de nem elég komoly és nem elég következetes, hogy eredményt érjen, Endrére marad a föladat, a melyet ugyanabban az időben I. Eduárd fényesen megoldott, hogy a nemzet jogainak tiszteletben tartása mellett a köznemesség segítségével az állam tekintélyét helyreállítsa.

Endre neki is fekszik a munkának, föleleveníti a szövetséget a köznemességgel, s az oligarchia ellen irányuló hathatósabb éllel megújítja azt a politikai combinatiót, mely az aranybullát teremtette. A század ugyanolyan természetű küzdelmekkel végződik, mint a milyeneket elején vívtak.

De nagyobb akadályok állottak a siker útjában, mint a század elején. Megerősödött az oligarchia.

Eredményt már most csak úgy lehetett érni, ha Endre, a nemzet zömét maga köré gyűjtve, erős támadást intéz ellene, s csak a siker kivívása után lát hozzá a szabadság kiterjesztéséhez. Így tett Eduárd. Még trónralépte előtt végez Montforti Simonnal. A nemzet félelmét az oligarchiától a nagy urak erejének megtörésére használja s csak a győzelem után indítja meg a reformokat.

Endrétől azonban ilyen erős elhatározás nem telt.

Keze sem olyan szabad, mint volt Eduardé. Nem áll régi hagyományoknál fogva tisztán csak a királyság ügyéhez kapcsolt párt élén. Hívei ugyanazokon a nyomokon haladnak, a melyeken az aranybulla megalkotói jártak. Ők is a rendi jogok előharczósai. Sok évtizeden át keservesen tapasztalták, hogy a gyakorlatban a király sem tiszteli azon kiváltságokat, a melyeket az elméletben elismert. Az oligarchia túlkapásain kívül ebből eredő sérelmeiket is meg akarják szüntetni.

Mint a század elején, most is szemben állanak azzal a nehéz föladdal, hogy a rend helyreállítása érdekében

megerősítsék a király kezét, a maguk jogai biztosítása végett pedig megkössék.

Miként Angliában a rendek érdekeinek érvényesítését csak a kormányzat átvétele útján vélték biztosíthatni, úgy eszelekszik a magyar nemesség is.

Uralkodni kíván az államon, a királytól pedig azt várja, hogy végrehajtója legyen akaratának, s hogy ennek erővel szerezzon érvényt a rakoncátlankodó nagyok ellen. Ezért nehéz Endre helyzete.

A köznemesség nagyszabású politikáját az 1291. és 1298-diki törvényekben igyekezik érvényre juttatni.

Érdemes ezekkel az alkotásokkal bővebben foglalkozni.

1291-ben újra kimondják, hogy nem szabad megyéket örök birtokba adni, s hogy a jogtalan adományokat vissza kell foglalni.

Kimondják, hogy a nemesek nem tartoznak zsold nélkül a bárókat a harcba követni, a mi világot vet az utóbbiak új követelésére; hogy a főurak nem fogadhatják védelmökbe az elítélt bűnösöket, s hogy váraikat le kell rombolni.

1298-ban még határozottabban rendelkeznek a hatalmaskodók ellen.

Magát az országgyűlést, a mely e törvényt alkotja, a bárók távollétében tartják meg. Ennek azután meg is felel a hozott határozat. Igazi harci törvény, a király és a nemesség szövetségének gyümölcse.

A rendzavarásokat szigoruan megtiltják; a ki önkényesen birtokot foglalt el, három hónapon belül köteles azt visszaadni, ellenkező esetben átokkal sújtják, minden birtokától megfosztják és kirekesztik a nemesség köréből. Ha a király a lázadókat az ország erejével le nem győzhetné, idegen segítséghez is fordulhat. Azon nagyokra, kik a nemest szolgálatra kényszerítik, szigorú büntetéseket

szabnak. Csak a király pénzét szabad forgalomba hozni; a ki pénzt veret, birtokától megfosztandó.

Mindezen határozatok közszükségnek felelnek meg. A belső békét és a törvény uralmát akarják biztosítani. Céljuk a bárók jogtalan és közveszélyes hatalmának megtörése. Elkerülhetetlenek, ha a magyar állam a hagyományos ösvényen akar haladni.

De csak egységesen vezérelt nagy erő hajthatja végre e határozatokat. Katonailag szervezett hatalmasságok védekeznek ellenök, s csak az övékénél még nagyobb erő szerezhethet nekik érvényt.

A köznemesség azonban, talán azért, mert Endre szilárdságában nem bizik, talán azért, mert éppen olyan hön vágyik az uralomra, mint a rend helyreállítására, a király tekintélyét nem gyarapítja, s azon van, hogy a végrehajtó hatalmat egészen a maga kezébe kerítse.

1291-ben megállapítják, hogy a király a nádort, a tárnokmestert a nemesek tanácsára nevezi ki. Nem egészen új az a törekvés, hogy a legfontosabb állások betöltésére befolyást szerezzenek maguknak, mert még 1231-ből való az a határozatuk, hogy az ország kérelmére a rossz nádor állásából elmozdítatik. De a kinevezés szabadságában 1291-ig törvény nem korlátozta az uralkodót.

A király kezének ez a megkötése aligha könnyített amugy is nehéz föladatán, s aligha erősítette a végrehajtó hatalmat. Angliában is megpróbálták a főtisztviselők választásának kimondását, de nem, miként nálunk, a király hívei, hanem ellenfelei. Eduárd ezt a reformot nem is tette magáévá, mert lehetetlennek tartotta föladata megoldását, ha kénytelen legfőbb eszközeit mások akarata szerint választani. Nálunk Endre baja, de az egész helyzet természetes következése, hogy szövetségesei támasztanak oly követeléseket, mint amott a király ellenségei.

A vidéki közigazgatásban is növekedik a nemesség ellenőrzése és része az állam ügyeinek vezetésében. A törvény kimondja, hogy a főispán az országgyűlésen felelőségre vonható, s hogy «ott veszik érdemök szerint jutalmukat vagy bűnök szerint büntetésüket».

Nagy jelentőségű gondolat az egész közigazgatás felelőssége központi hatóság, a király és az egész országgyűlés együttes foruma előtt; de célhoz nem vezethet.

Ma sem lehetne a közigazgatást sikeresen kezelni, ha az összes polgárok tömeges részvétele mellett tartott gyűlés előtt kellene a főispánoknak beszámolniok, hogy miként sáfárcodtak a közhatalommal. Azokban az időkben pedig az erőteljes kormányzás helyreállítását a felelősségre vonásnak ez a módja lehetetlenné teszi.

Az ekként ellenőrzött ispán mellé négy nemes is állítanak, a kik nélkül törvényt látnia nem szabad. Az új pénzek beváltásánál is négy jó ember közreműködését kötik ki.

Mikor a nádor bejárja a vidéket és igazságot szolgáltat, megyénként az ispán és négy választott nemes kísérvé, a kik a nádor igazságtalan ítéletét a király elé vihetik. Vetőjük van. Nem csak az ellenőrzés van a nemesség kezében, hanem a végrehajtásban is osztozkodik a hivatalos közzeggel.

1298-ban ezen az úton még messzebb mennek.

A jogtalan foglalások kipuhatólását a király megbízottján kívül négy választott nemesre bizzák. Az egész államot a nemesség hegemoniájának vetik alá, midőn egyfelől kimondják, hogy évenként kell országgyűlést tartani, s ezen minden nemes büntetés terhe mellett tartozik jelen lenni, másfelől pedig az országgyűlés döntő befolyását a legfelsőbb vezetésre is kiterjesztik. A királyi hatalom gyakorlását egy tanács hozzájárulásának föltételéhez kötik. Mintha

a felelős miniszterek ellenjegyzésének századok mulva kifejlődött gyakorlatát más formában életbe akarták volna léptetni, s mintha már ekkor megértették volna annak a szükségét, hogy a király fontosabb kormányzati tényeiért rajta kívül valaki mindig felelősséggel tartozzék, úgy cselekedtek, midőn a király intézkedéseinek érvényét az új tanács hozzájárulásától tették függővé.

A tanácsot a nemesség befolyása alá helyezik, a menyiben az országgyűlés választja bele a törvényben meg nem állapított számú nemeseket.

Nagy jelentőségű elvi határozatok foglaltatnak e két törvényben. Annyira kiszélesítik a szabadságot és megelőzik korukat, hogy csodálatot ébreszt conceptiójuk.

Ha a föladat tisztán csak a király elhatalmasodásának megakadályozása lett volna, s ha csupán azt akarták volna elérni, hogy a nemzet zömének rész jusson a kormányzásban, talán sikert aratnak.

Érdekes e törekvések összehasonlítása azzal a kísérlettel, a melyet a magna chartától I. Eduárdig terjedő korban Angliában a bárók tettek a végből, hogy a királyt rászorítsák a törvények tiszteletére. Ennél liberálisabb is, tökéletesebb is volt őseink alkotása. Az angol reformok (mert ez időben többféle próbát tettek, mint pl. 1244—1258-ig az oxfordi alkotmánynyal, 1263-ban egy más tervvel) szintén választott bizottságra akarják ruházni a király ellenőrzését, de egyik sem szánja el magát arra, hogy érvénytelennek nyilvánítsa a királynak azon tényét, a mely ezen bizottság beleegyezése nélkül jön létre. Csak a mi őseink találtak reá a módra, a melyet a későbbi gyakorlat igazolt. A bizottságot a királytól kijelölt tagokon kívül az angol kísérletek szerint csupán a bárók választják, nálunk ellenben az összes nemesség, az országgyűlés követeli magának ezt a jogot. Angliában e bizottságok nemcsak a királyi hatalmat gyakorolják,

hanem a parlamentből választott tagokkal együtt a parlamentet pótolják (1258).

Nálunk a nemzeti gyűlés fönmarad, sőt évenként össze kell hivatnia, s rábizzák az egész közigazgatás ellenőrzését, úgy hogy az államnak leghatalmasabb intézményévé válik.

Míg az angol kísérlet az oligarchiát szolgálja és egyes családok kezébe juttatja a közhatalmat, a magyar az egész politikai nemzet önkormányzatát akarja megalapítani. De csak akarja. Nálunk is túl lőnek a célon, s annyira megkötik a király kezét, hogy a kísérlet eredménye ugyanaz, mint Angliában.

A nemzet zömének befolyásán alapuló ezen alkotmány ellenkezett a hatalmi viszonyokkal.

A törvény egyenlő jogot biztosít minden nemesnek, de az erő, a melylyel egyesek rendelkeznek, nagyon különböző. Hogyan legyen egy Csák Máténak és egy közönséges nemesnek a valóságban egyenlő joga, a mikor az egyik egymaga 8000 katonát állít ki, hadjáratot folytathat a maga szakállára, a királylyal daczolhat, a másiknak meg kardjánál alig van többje.

Hogy az új alkotmány valósággá váljék, előbb az elhatalmasodott oligarchiát kell megtörni. A törvény kötelességévé is teszi ezt a királynak. A mire önmagától nem szánta el magát, arra a nemesség szorítja és a törvényben a mulasztás büntetéseül kikötött egyházi átok. A jövő fejlődése attól függött, hogy rávehető-e így a király a kívánatos erő kifejtésére. Az új alkotmány minden elméleti tökélye haszon nélkül való, ha nem sikerül az oligarchiát megtörnie, s ha maga között és a valóságos élet, a hatalmi helyzet között nem bír összhangot létrehozni.

Kevés remény volt arra, hogy az új alkotás beváljék. Az a király, a ki ennyire megnyirbáltatja jogait, aligha termett reá a föladata, a melynek megoldását tőle köve-

telték. A mit nagyobb hatalom birtokában elérni nem tudott, a tömeg gondnoksága alatt kivívnia még nehezebb.

De Endre halála hamar véget vetett magának a kísérletnek is.

Midőn az utolsó Árpád örökre behunyja a szemét, az ország fejlődésének iránya nagy kérdőjel előtt áll. A XIII. században megkezdett munka még befejezetlen. Mi vár reá a jövőben? Tervbe vett arányaiban megállhat-e a szabad alkotmány? Képes lesz-e az oligarchiával megküzdeni?

Mielőtt azonban a dolgok további folyamatára rátérnék, még egy pillantást kell vetnem a XIII. század nagy fontosságú eseményeire.

Midőn e század záródik, Anglia és Magyarország már nagy lépést tettek a törvény és a jog uralma, a szabad alkotmány megszilárdítása felé.

De Anglia külön eredményeket ért el.

Angliában és Magyarországon a parlamentet, a melynek ez ideig az állami élet szervei között csak szerény hely jutott, a legelső helyre akarják emelni.

Magyarországon e törekvés helyesebb és következetesebb formában nyilvánul, mint Angliában.

Angliában a király is, a vele szemben álló párt is, önző álláspontra helyezkedik; de mégis sikerül az ellentétes erők között az egyensúlyt létrehozni, s bekövetkezik a szerencsés kibontakozás. Egy nagy ember éles elméjének tulajdoníthatni, hogy a királyság nem él vissza pillanatnyi diadalával, s hogy az ellenfél jogos kívánatainak teljesítésével végleges állapotot teremt.

A hosszú tusa bebizonyította, hogy egyik fél sem képes egyoldalú uralmat alapítani. I. Eduárd megérti ezt az igazságot és a kipróbált egyensúlynak megfelelő alkotmányt hoz létre, a mely éppen ennél fogva kielégíti a kor

szükségét, s századokon át azon központot alkotja, a mely körül mozog a fejlődés ingája, s a melyhez mindannyiszor visszatér az élet.

Nálunk már korábban helyes czélt tűznek maguk elé a király és a köznemesség, de nem találják meg a hozzá vezető utat. Elöl járunk az elméletben, de hátramaradunk a tettek terén.

Eduárd mindenekelőtt győzni tudott; Endre erre képtelen volt. Eduárd a győzelem után annyira módosítja az alkotmányt, a mennyire az ország fejlettsége és az erők aránya megkívánja. Nálunk oly alkotmányt hoznak létre, a mely elébe vág korának és nem életrevaló. Győzelme esetében nem lett volna képes ez az alkotmány az erőviszonyokat állandóan olyan medrek közé szorítani, a melyekből ki ne csapjanak. Arra meg éppen alkalmatlan volt az új rend, hogy elbánjon az ellentefekkel, s kivívja a győzelmet.

Helyesebb politikai vezéreszmék, magasabb szárnyalású conceptiók kevesebb eredménnyel jártak, mint a túlhajtások összeütközéséből eredő compromissum, mint a gyakorlati élet útmutatása mellett létrejött megoldás.

Angliában a király és a rendek között akként oszlik meg a hatalom, hogy mindegyik ura marad azon hatáskörnek, a melyet a kor körülményeinél fogva a legjobban tud betölteni.

A rendeknek annyi hatalom jut a parlamentben, hogy fegyverek segítsége nélkül is kellő nyomást fejthetnek ki a kormányzatra és ennek elsőrendű érdekévé lesz a velök való egyetértés. Az alkotmányos eszközök már oly hatásosak, hogy segítségökkel a magna chartában megállapított szabadságokat is megvédeni.

I. Eduárd kimondja, hogy a mi mindenkit közösen érdekel, azt közös akarattal illik megállapítani. A nagy-

hatalmú király ezzel magáévá teszi azt az elvet, a mely az alkotmányos élet alaptétele. Saját egyéni akarata fölé helyezi a király és a parlament együttes akaratát. A társadalom jogviszonyait szabályozó legfőbb hatalmat a király és a rendek együttes forumának tulajdonítja. A parlamentnek olyan állást juttat, a melyet ha jól betölt, az állami hatalom központja lesz.

A valóságban ugyan még gyakran megszegik e tételt, de hogy maga a király proclamálja, óriás lépés, a szabadság felé.

A hadi adó megajánlása concret jogának törvény alakjában történt elismerése módot is ad a parlamentnek, hogy megóvja az alkotmány szerint őt megillető állását. Benne olyan eszközre tesz szert, a melylyel időről időre parancsolólag állhat elő, a mely képesíti, hogy a béke megzavarása nélkül reá kényszerítse a kormányzatot akaratának tiszteletben tartására.

A rendek ezen térhódításával szemben I. Eduárd idejében a királyság is megóvja azt a hatáskört, a melyre szüksége van, hogy azon szolgálatokat, a melyeket a nemzet ügyének a multban tett, most is teljesíthesse.

A végrehajtó hatalom az ő kezében marad. A főhivatalok tőle függnék. A nagy politikát ő intézi. Elég hatalma van reá, hogy az oligarchiát megfékezze, a belső békét föntartsa, a pezsgő vérű és harcziás társadalmat megfégyelmezze.

A XIII. század végén Anglia hozzájut a szívéhez nőtt jogok biztosítékához, a fejedelem önkénye nem veszélyezteti a charta vívmányait, de e mellett a király hatalma elég erős arra, hogy kifelé félelmetessé tegye az országot, bent pedig föntartsa az egységet és a rendet. A nemzetnek aránylag szabad alkotmánya van, a nélkül, hogy a végrehajtó hatalom annyira meggyengülne, hogy nehéz föladatainak meg ne tudjon felelni.

Magyarország nem ér el ennyit.

Túlhajtott szabadság áll a század végén erősödő oligarchiával szemben. A törvény és az élet között tátongó az űr. Nincs a nemzetnek nagy embere, a ki a helyes irányt sikerre juttassa.

Még több évtized erőfeszítésére van szükség, hogy a nemzet kibontakozzék a chaosból, s hogy az állam érdekeit kielégítő egyensúlyt hozzon létre.

A XIII. század politikai küzdelmeinek ezen, a két nemzetnél egymástól eltérő eredményénél azonban még nagyobb jelentőségű, hogy Angliában ezen küzdelmek közben az országtanács összealakítása lényegesen módosul, nálunk ellenben ez nem történik meg.

Más mértékkel méri az utókor az események fontosságát, mint az a nemzedék, a mely idejökben élt és miattuk szenvedett.

A XIII. század végén a nagy kérdés, a mely a kor legjobbjait foglalkoztatta, a melyért nemzedékek vérüket és pénzüket áldozták, a politikai hatalom kérdése volt. Angliában minden figyelem és minden érdeklődés arra irányult, hogy Montforti Simon vagy Eduárd, a bárók pártja vagy a király kerekedik-e fölül. A mi sorsunk azon látszott megfordulni, hogy boldogul-e Endre az oligarchiával vagy nem.

E problémák eldőlésétől függött ezek békéje, jóléte, élete, a két nemzet fejlődése.

Néhány század mulva azonban e kérdések hatása elenyészik. Néhány század mulva sem Anglia, sem Magyarország műveltségén, szabadságán és hatalmán nem észlelhetni annak nyomait, hogy hajdanában minő véget értek e nagy küzdelmek.

Ha a két nemzeten végleg erőt vesz az oligarchia, igaz, hogy más és kártékonyabb irány felé veszi útját fejlődésük,

s kizökkennek azon szerencsés kerékvágásból, a melybe őket a királyság terelte; de pár évtized kínos vergődése, pár nemzedék szenvedése és pusztulása, akármilyen fájdalmas is, elmulhatik a nélkül, hogy állandó nyomokat hagyna maga után.

Magyarország néhány évtizeddel később, mint Anglia, létrehozza az alkotmányos tényezőknek egyensúlyát; az oligarchia nálunk is uraira talál az Anjoukban, s a küzdelmek közben ütött sebek már behegedtek, midőn a koruktól kevésbé méltatott más események még erősen érzetik hatásukat.

A XV. és XVI. század közállapotaira nagyobb befolyásuk van a XIII. század intézményeiben végbement olyan változásoknak, a melyek a maguk idejében kevésbé vonta magukra a közfigyelmet, a melyeknek akkor tényleg kisebb is volt a jelentőségük, s az akkor élt nemzedék érdekeit kevésbé érintették, mint a politikai küzdelmek eredménye.

Sajnos, a XIII. század ezen fontos szerves munkássága sem öltött nálunk olyan szerencsés alakot, mint Angliában. Ezt az eredményt azonban alig lehet az angol államférfiak nagyobb belátásának tulajdonítani.

A legnagyobb államférfiak is a jelennek dolgoznak, a kor legsürgősebb kívánalmainak, a pillanat legégetőbb szükségének szolgálnak. Csak nagyritkán lehet eleve megítélni, hogy annak, a mi ma jó, meg van-e az a csodás ereje, hogy a létért vívott küzdelem örökösen változó szükségéhez alkalmazkodva, a nemzet fejlődését állandóan üdvösen bírja irányítani, s hogy a nemzet érdekeit századokra ki fogja-e elégíteni.

A nemzetek fejlődésére legmélyebb és legállandóbb hatású intézmények ritkán jönnek azért létre, mert eleve e nagy föladatra szánvák.

Többnyire szerencse dolga, ha a jelen kívánalmainak oly intézménnyel felelnek meg, a mely a még ismeretlen, a még nem is gyanítható jövődöbeli szükségeket is ki bírja elégíteni.

A XIII. században Angliában és Magyarországon egyaránt a kor kívánalmainak megfelelően reformálták a közállapotokat; de a mi Anglia az időbeli körülményeinek talaján nőtt, a mi Anglia akkori érdekeit a legjobban ki elégítette, szerencséjére tökéletesebb volt annál a rendezésnél, a mely abban a korban Magyarország gyakorlati céljainak megfelelt.

Láttuk, hogy a XIII. század korábbi évtizedeiben Anglia, adóbeli viszonyainak hátrányosabb alakulásánál fogva, a közjog terén előnyben van fölöttünk. A többi előny, a melyre most tesz szert, nagyrészt szintén ebből a forrásból fakadt.

Nálunk az új föladatokat, a melyek a parlamentnek jutnak, a régi szervezetre bizzák, Angliában ellenben, főleg az adóbeli viszonyok hatásánál fogva, a szervezet maga is módosul és javul.

A magna charta a király összes közvetlen hűbéreseinek megadja a jogot, hogy részt vegyenek a nemzeti gyűlésben; a nagyokat névszerint, a kisebbeket tömegesen rendeli meghívatni.

Montforti Simon az utóbbiakat és velök együtt a nemzetnek időközben tekintélyre szert tett más elemeit arra szólítja fel, hogy maguk helyett megyénként két követet küldjenek. I. Eduárd is ragaszkodik e módhoz és a közigazgatást vezető county councilokra, és a városokra bízza a bizalmi férfiak megválasztását. Azóta állandó marad ez a gyakorlat. A nélkül, hogy valamely törvény változtatna a magna charta szabályán, a nemzeti gyűlés átalakul és azok helyét, a kiket a korona közvetlen hűbé-

resei közül tömegesen hívtak meg, a megye választott képviselői foglalják el.

Óriási volt e változtatás jelentősége. A nagy tömeg helyébe, a melyet csak rövid ideig lehetett együtt tartani, a mely ki nem számítható tényező volt mindig, mert sohasem lehetett tudni, hogy kik és hányan jönnek el; a melynek valamennyi tagja valószínűleg egyszer sem volt együtt, a mely ezért nem is képviselte a nemzet egészét, sőt még a közvetlen hűbéreseknak is csak töredéke volt; a melynek tárgyalásaiból a higgadtság ki volt rekesztve: ezen tömeg helyébe olyan testület lép, a melyet túlságos költség és áldozat nélkül huzamosabb ideig együtt lehet tartani, a melyet gyakrabban lehet összehívni, s a mely kisebb számánál fogva komolyabb munkára képes. Csak az így összealakított testület válhatott olyan hatalommá, mint a milyenné később az angol parlament lett. Csak az ilyen testület volt képes az állam ügyeire állandóan befolyást gyakorolni, a kormányzásra üdvös hatást kifejteni. Rendszeresebb munkát végezhet és ugyanakkor szervezesebb és bensőbb összefüggésbe jut az egész nemzettel, mint a régi tanács.

A régi rendszer egy osztály előjogain alapult, még pedig oly osztályén, a mely, mióta a kötelességek és jogok mind kevésbbé fűződnek a birtok hűbéri minőségéhez, egyre veszt azon különleges politikai jelentőségéből, a melylyel a normann idők kezdetén bírt. Az új ellenben a nemzetnek a county councilban az állam mindennapi munkáját végző számottevő összes elemeit képviseli.

Az állam gépezetének ezen javítását nem azért vették foganatba, mert előre látták a következményeit. Közvetlen gyakorlati szükség nyomása alatt cselekedtek Montforti Simon és I. Eduárd, s ugyanennek a szükségnek az érzete tartotta fenn az új eljárást.

A királylyal folytatott küzdelmében az ország tág rétegei Montforti Simon mellé állottak, ki a gyöngé és szöszegő III. Henrik ellenében a rendi jogok népszerű ügyét képviselte. Érdeke kívánta, hogy pártja szegényebb elemeivel is érintkezzék, hogy rájuk hasson, hogy őket a küszöbön levő harcra hevítse, s hogy velök pénzt szavaztasson meg magának. E rétegek tömeges egybegyűlése lehetlenség volt. Mivel a nemzet azon eszmét, hogy egyesek a nagy közönség megbizásából és helyette járjanak el, a megyék és a juryk gyakorlatából ismerte és megszokta, Montforti Simonban, praecedens esetekre is támaszkodva, az a gondolat támadt, hogy az újabb elemekkel való érintkezését ilyen megbizottak közvetítése útján hozza létre.

Mivel a korona hűbéresei közül azok a kisebb urak, a kiket eddig tömegesen hívtak meg a gyűlésre, a megyékben együtt működtek azokkal, a kiknek vagy szabad birtokuk, vagy alhűbérök volt; mivel ezeknek máskülönben is az előbbienekével egyenlő volt a foglalkozásuk, a vagyonuk és a műveltségük, s az állam iránt egyenlő kötelességeket teljesítettek; mivel a county councilban választott megbizott képviselte mind a két elemet: természetes volt az is, hogy e két elem az országos tanács összealakításánál egyenlő elbánásban részesüljön, s hogy a két elemet egyenlően képviselő bizalmi férfiak meghívásával egyidejűleg az egyik elemnek, a korona közvetlen hűbéreseinek, tömeges meghívása megszűnjék.

De miként lehetett ez az eset a nemzeti gyűlések típusává, miként válhatott a pillanatnyi hatalmi érdekektől tanácsolt kivétel a törvény ellenére általános szabálylyá?

A napi politika kényelme érvényesült ebben is.

Az új rendszer azért szoritotta ki a régit, mert nála alkalmasabbnak mutatkozott a mind gyakrabban szükségessé vált közadók megállapítására.

A kormányzat növekedő pénzsüksége sürgette, hogy nemzeti képviselettel váltsák föl a hűbéri gyülekezetet.

Míg a nemzeti tanács czélja politikai és közigazgatási ügyek megbeszélése, s inkább csak az volt, hogy a király a nemzet vezető tagjaival közvetlen érintkezésbe jusson, a régi rendszer meglehetősen jól működött. Elégséges volt, ha az állam ügyeivel rendszeren foglalkozó nagyok jelentek meg benne, a kisebb emberek közül pedig csak azok, a kik annyira érdeklődtek az éppen szóba kerülő kérdések iránt, hogy készek voltak értök áldozatra is. A többi kisebb ember jelenléte fölösleges volt. Az állami politika szövevényes kérdéseiben az ő tanácsukat ritkán kérték s ők is ritkán kívántak azokra befolyást gyakorolni. Még az sem okozott bajt, ha egész vidékek, egész érdekcsoportok elmaradtak a gyűlésből.

Mihelyt azonban az adó megajánlásáról van szó, a helyzet megváltozik.

Az adó-ügyek elintézésére eddig sem mutatkozott a régi rendszer alkalmasnak. Mihelyt folyton-folyvást új adók megszavazása válik szükségessé, mihelyt főleg pénzügyi tekintetek miatt hívják egybe az országos tanácsot, eddigi összealkotása nem bír megfelelni a gyakorlati czélnek.

Teljes joggal csak egyetlen osztály pénzével rendelkezhetett: a korona hűbéreseivel.

A nemzet alapfelfogása szerint méltányos, hogy a ki fizet, vegyen részt a maga kötelességei megállapításában. A magna charta is csak a maga osztálya, a korona hűbéresei adójának megszavazására hatalmazza föl a tanácsot.

Az iránt is támadhatott kérdés, hogy tartoznak-e azok a hűbéresek, a kiket a gyűlésre meghívtak, de ott meg nem jelentek, a nélkülök, sőt minden képviseletök nélkül hozott határozatok előtt meghajolni. A közvetett hűbéreseknek, a szabad birtokok tulajdonosainak és a

városoknak adóját pedig az uralkodó jogfelfogás megsértése nélkül a régi tanács meg nem állapíthatta. A magna charta szavai sem adtak reá jogalapot.

A királyok rendszeren egyenkint is tárgyaltak a különböző elemekkel. Ha el akarták kerülni, hogy elégedetlenség és összeütközés támadjon, hosszadalmas alkudozásokat kellett folytatniok a társadalom különböző elemeivel az ország legkülönbözőbb vidékein.

Mindezen elemek képviselőinek helyfoglalása a központi parlamentben nagy könnyebbségükre volt a királyoknak. Egy helyen, egyszerre lehetett a közadót megállapítani. A választás útján oly testület jött létre, mely az összes adófizetők nevében beszélhetett.

A választás így a király érdekének kedvezett.

De a rendek is jobban járnak vele, mint a régi szokással. A társadalom minden eleme befolyást biztosíthat magának a közhatározatokra, s részt vehet adója magállapításában, a nélkül, hogy a személyes megjelenés terhét viselje.

Igy marad gyakorlatban az új mód és lesz a nemzeti gyűlés összealakításának törvényes formájává.

Nálunk is szórványosan előfordul a választás útján való képviselet. De, sajnos, nem bír állandó gyakorlattá válni, nem bírja a nemzeti gyűlés régi formáját pótolni. Miért?

Nálunk nem forogtak fönn azok a körülmények, a melyek Angliában a választást elfogadtatták. Nem volt szükség folytonos gyűlésekre, mert az állam meg lehetett közreműködésök nélkül. A mindennapi kenyérről nem nekik kell gondoskodniok. A gyűlések nem válnak elviselhetetlen teherré. A nemzet zöme szükségét sem érezte annak, hogy minden gyűlésben résztvegyen. E gyűlések főleg politikai kérdésekkel foglalkoztak, olyanokkal, a melyeket a kis emberek többsége magára nézve legtöbbször közömbösöknek tart;

ügy, hogy gyakorlati érdekeinek a legjobban a régi rendszer felelt meg, a mely szerint bennök mindenki megjelenhetett, ha a nemzeti gyűlés olyan kérdést tárgyalt, a mely őt is érdekli, vagy ha különös panasza volt; más alkalmakkal ellenben elmaradhatott.

A kis ember nálunk nem állott az előtt az alternativa előtt, mint Angliában, hogy vagy mindig kénytelen elmenni a költséges országgyűlésre, vagy nem bír a túlságos terhek ellen védekezni.

Ezekhez járult, hogy a választási rendszer meghonosulásával nálunk többen veszítenének, mint a hányan nyernének jogot, holott Angliában többen nyerne, mint a hányan veszítenek. A reform előtt Angliában csak a király közvetlen hűbérese tagja a nemzeti gyűlésnek. Ezért, midőn a county council választ megbizottakat, a királyi kisebb hűbéresek jogot veszítenek ugyan, de a társadalomnak a county councilban és a seregben velök együtt élő és szolgáló, s itt az övékkel hasonló befolyást és hatalmat gyakorló többi szabad tagja új jogot szerez.

Angliában az országos tanács olyan alapokon nyugszik, hogy szerves átalakulása nélkül lehetetlen a társadalom emelkedő elemeit magába fölvennie. A korona hűbéresei nem igen szaporodnak. A közvetett hűbérek és a szabad birtokoknak különböző nemei megakadályozzák, hogy a nagyobb birtokok jelentékeny része azon jogi minőségre tegyen szert, a mely az országos tanács tagjaivá teszi a tulajdonosaikat.

Nálunk ellenben a nemesség könnyen terjeszkedhetik, s a XIII. században a vagyon, az értelmiség, a tekintély legnagyobb részét már magában foglalja. A nemzeti gyűlés ajtaja nyitva áll. Szervezetének átalakulása nélkül fokozatosan mind befogadhatja az érdekes elemeket. Az Árpádok öntudatos politikájának az az eredménye, hogy a politikai

nemzet mindinkább egyértelművé lesz a nemesség körével. A király a nemzet széles rétegeiben keresi a támaszt az oligarchia ellen. Ezért tágítja a nemesség körét, ezért fogadja be abba a várnépek javarészét is. A nemzeti gyűlés magában foglalja a beléje való összes elemeket.

A választás az összes köznemesség jogait szűkítené, s csak olyanoknak adna jogot, a kik aránylag jelentéktelenek s más úton is érvényesülhetnek.

A magna chartától szervezett tanácsnak választott népképviselőtté való átalakulását az a körülmény tette lehetővé, hogy a countykban meg voltak a képviselők megválasztására alkalmas egységek.

A county régi és szilárd szervezet volt. A normannok az angol-szászok idejéből vették át. A normann hódítás a központi kormányzásnak az angol-szász időkben divatos laza rendszerét megváltoztatja, bensőbb egységgé forrasztja, a vidékek szabad életét azonban tiszteletben tartja. Az ősi county önkormányzata a közigazgatásra, az adó és a katonai ügyre, az igazságszolgáltatásra terjed ki. A countyban végzett munka egyesíti egymással a társadalom különböző elemeit, olyannyira, hogy anomáliává lesz azoknak az eltérő jogköre, a kiknek benne azonos a szerepök. A county megbízottja útján alkudozott eddig is a kormány az adózókkal. A tőle küldött bizalmi férfit minden politikai súlyú eleme a maga képviselőjének tekinthette, mert megválasztásában mindannyi résztvesz.

Nálunk ez időben a megye még nem forrt annyira össze a nemzet öntudatával. Csak ekkor kezd önkormányzati testületté, az állami és politikai élet gyűlöpontjává lenni.

A vidékeknek még nincs olyan szilárd szervezetök, hogy az államot éltető és föntartó erők képviselete kerülhetne ki belőlök.

Anglia még egy másik lényeges pontban tesz túl rajtunk. Montforti Simon, hogy erőt szerezzen a bekövetkező küzdelemhez, a pártjához tartozott városok képviselőit is meghívja a parlamentbe. S ez szokássá válik utána is. Honnan van, hogy nálunk a reform-mozgalom a polgárságot nem fogadja be az alkotmány sánczai közé?

Angliában a római idők óta létező városoknak már nagy a súlyuk; polgárságuk az ország legrégebb lakosai közül való, vagyona van s nagy adót fizet. Ez ideig a kormány külön tárgyalt az egyes városokkal adójuk mennyiségére nézve. Most, midőn a parlament lett az adó megállapításának szervévé, természetes és czélszerű, hogy a parlamentbe küldött képviselőkkel folynak az alkudozások. Nem a jogegyenlőség elve miatt adnak helyet a parlamentben a városoknak; hisz csak a legtekintélyesebb, a leggazdagabb helységek küldenek oda képviselőket; de azon gyakorlati tekintetnél fogva, hogy a társadalom vagyonos és számottevő elemei, azok, a melyeknek elég a hatalmuk arra, hogy a hozzájárulásuk nélkül kivetett adót meg is tagadják, a többi hasonló elemmel egyidőben és egyhelyütt ajánlják meg közterheiket.

Nem is részesülnek azonnal a többi elemmel hasonló jogban. Csak az adójuk miatt hívják meg őket, s azt a nemzetgyűlés többi elemeitől függetlenül szavaztatják meg velök. De az együttlét hatása alatt lassankint egybeolvadnak a társadalom többi elemével, tért foglalnak és a többivel egyenlő jogkörre tesznek szert.

A törvényhozásban való részesedésüknek politikai és társadalmi következménye azonban csak sokkal később domborodik ki. Minthogy a megyét is választott megbizottak képviselik, a parlamentben való részvét jogi alapjának azonossága egymáshoz kapcsolja a különböző elemeket. A választott követek, szemben a lordokkal, összetartó egész-

szé tömörülnek. Az alsóház belőlök fejlődik ki. Az egyenlő jog és ennek közös gyakorlása idővel a választók öntudatában is gyökeret ver, s megteremti a középosztály egységének, közös érdekeinek és föladatainak a fölfogását. Az esprit de corps, a mely a képviselők között kifejlődik, küldőikben is közérzületet ébreszt. Századok mulva, a nagy megpróbáltatások napjaiban, megbecsülhetetlen, hogy a társadalom városi és vidéki elemei megszokták a vállvetett munkát, s hogy már századok óta egy testületben együtt foglalkoznak az állam ügyeivel. Az alsóháznak az ad hatalmat, hogy mögötte áll az egységes és meg nem osztható középosztály.

De minderre nem gondoltak a kor vezető férfiai, midőn először hívták meg a városokat a parlamentbe. A parlament átalakulása és kibővítése egyaránt abból a szempontból indult ki, hogy miként lehet mennél sikeresebben hozzáférközni az adó forrásához.

Az alkotók érdemét a dolgoknak ez a fölfogása nem csökkenti. Lehet-e általában államférfiútól többet várni, mint hogy korának szükségéit gyakorlati érzéssel kielégítse? Midőn valaki többre vállalkozik, midőn cselekedeteit a jövő ködképei irányozzák s olyant alkot, a mire szükség még nincs, rendesen homokra épít, délibábokat kerget. Az ilyen alkotások csak nagy ritkán felelnek meg a várakozásnak, s nem oldják meg az elméleti bölcseségtől nekik szánt föladatokat. A legállandóbbaknak azok a szervezetek bizonyulnak, melyek a gyakorlati élet talaján nőnek. Csak ezekben van életerő, hosszas és üdvös működés tehát csak belőlök fakadhat.

Nálunk, sajnós, a XIII. század körülményei a polgárságnak a parlamentbe való bevonását még nem tették szükségessé. Az aránylag csekély műveltségű ősi lakók tekintélyes városokat nem alapítottak, s a nomád magyar faj

sem pótolta a hiányt. A XIII. században kezdik csak a királyok, főleg IV. Béla a tatárjárás után, a városok fejlődését előmozdítani. De ekkor még csak az első lépés idejében vagyunk, abban, a melyet Anglia már II. Henrik korában tett meg. Localis szabadságokra van még csak szükségük az új telepéseknek. Nagyrészt idegenek. Az ország sorsa iránt kevésbé érdeklődnek. Minthogy az állam háztartása nem az adózáson alapul, ez a szempont sem teszi szükségessé a parlamentbe való meghívásukat. Ha akadt volna politikus, a ki próféta-szemmel a jövőbe tekintve, a városokat be akarja az ország ügyeinek vezetésébe avatni, alig érhetett volna célra, s alig sikerült volna az új és csekély tekintélyű elemeknek a nemesség mellett elfogadható állást juttatni, mert a nekik szánt föladat megoldására képességük még nem volt, s arra vállalkozni még nem kívántak. A kísérlet meddőnek bizonyult volna.

Szóval, a gyakorlati élet apró, de követelő igényei idézték elő az angol parlament átalakítását. Mivel az angol királyok főleg a francia hadjáratok végett gyakran új adókra szorultak; mivel ezen adók kivetése és beszedése, az érdekeltek hozzájárulása nélkül, elégedetlenséget keltett, a mit el akartak kerülni; mivel végre a nemzeti gyűlés a számottevő adófizetőknek is csak csekély részét foglalta magában és alkalmatlannak bizonyult a folytonos munkára: a napi szükség az elavult intézmény kibővítését követelte. A király maga köré gyűjtötte az adózók megbizottjait.

Midőn azonban ezt tette, olyan testület jött létre, a mely kiválóképpen alkalmas volt a nemzet jogainak a gyakorlására. Jól kifejlett önkormányzati szervezeteknek, nagyjelentőségű testületeknek, az állam érdekében csomóba fogott társadalomnak képviselői kerülnek együvé. Az adófizetők küldöttei a politikailag szervezett nemzetet képviselik. Az angolszász vidéki önkormányzat, a melyet a

normann központosítás a felsőbb kormányzatból kiszorított, a központban ismét visszafoglalja helyét és oly intézményben testesül meg, a mely idővel az országos kormányzatban is diadalra juttatja a nemzet önrendelkezési jogát.

Nálunk más fordulatot vesznek a dolgok.

Nincs szükség minduntalan változó adókra. A nemzeti gyűlést Szent István nem szűkíti úgy meg, mint a normann királyok a régi angolszász gyűlést. A gyakorlati élet nem tör pálczát fölötte. Átidomítására nincs szükség. Az állam alapja reform nélkül is tágul.

A társadalom még nem oly szilárd szervezetű, mint az angol, s híjával van azon alapvető kereteknek, a melyekből az angolokéhoz hasonló tökéletességű nemzeti képviselőt kikérülhetne. Fiatál állam vagyunk. A normann hódítás már kora színvonalát elérte, kifejlődött angolszász királyságra talál, s ennek a művelődésben előrehaladott társadalmát és szervezetét sok részében föntartja. Árpád ilyenre nem talál. Népe annyira elűt a bennlakóktól, hogy a meglevő alakulásoknak hasznát nem veheti és összetöri.

Maguknak a hódítóknak műveltsége is még sokkal fejletlenebb, mint volt a normannoké. Ázsiából nem hozzák magukkal azokat az erkölcsöket és hagyományokat, a melyek csak területi állam életében képződhetnek. Mindezt pótolniok kell. Nálunk nem egymásután, hanem egyszerre kell az állam fogalmát elsajátítani, a társadalmat hozzája illeszteni s az államot tényleg meg is teremteni, holott a normann az államról már megállapodott fogalommal és ehhez képest szervezett társadalommal bír, s Angliában ugyanazokat a kereteket állíthatja föl, a melyek között addig is élt. Tehát már előbbre van, mint mi. Nekünk a XIII. században kell azokat a szervezeteket megalkotnunk, a melyek Angliában már a kormányzat központi vezetésében is természetes és szerencsés módon működnek.

Rámutattunk arra, hogy nálunk ez időben kezdenek a városok autonom jogkörre szert tenni, a megyék mint önkormányzati testületek megalakulni, a társadalom bennök tömörülni. E részben nagyobb jelentőségű munkát végez e század nálunk, mint Angliában.

Ez ideig két különböző elemből alakult a vezető társadalom: a megyei várnépből és a szabad nemességből, a király népéből. Az első az ispán alatt állott. Ez a kinevezett hivatalnok végzi a katonai, közigazgatási és birói teendőket. A nemességet a nemzetségi szerkezet és a közös vagyon forrasztották egységgé. Teljes önkormányzata volt, peres ügyeit önmaga intézte és a királyi hivataloknak sem volt alávetve.

E két szervezet romjain épül fel az új megye. Az élet az enyészetben talál tápláló anyagra.

A közvagyon megoszlik, a nemzetségi összetartás meg-lazul. A vármegye fölszívja magába a szervezet nélkül maradt nemességet. Az ispán hatósága reá is kiterjed. Nagy-jelentőségű következményekkel jár ez a változás. A katonai alárendeltségen alapuló rendszert módosítja az, hogy a nemesi öntudat és a nemesi szabadság fogalma az új elemekkel együtt a megyébe oltódik.

A régi vármegyei szerkezet különben már e nélkül is bomlásnak indult. A várnépek vagyoni helyzete és társadalmi állása mind egyenlőtlenebbé lett. Egyrészők annyira süllyedt, hogy a jobbágyok sorsára jutott; a másik rész érdemek és szerencse útján a nemesség közé emelkedett. A rendszert az ölte meg, hogy az aranybullát megelőzőt idők óta a királyok pazar adományai következtében a koronajavak jelentékeny része és a vidékük fölött velök járó hatalom fokonyint az oligarchia kezébe került.

A kiknek hivatásuk lett volna, hogy a vidéki szervezetet összetartsák és az államéba illeszszék, az ispánok

sok helyütt maguk törnek a gondjaikra bizott rend ellen.

De a nemesi büszkeség nem tűri, hogy a király és a nemzet uralmát meggazdagodott magánosok uralma váltsa föl.

A nemesi öntudat és a király érdeke egyaránt védekeznek az oligarchiának mindkettőjüket fenyegető veszélye ellen.

Ismerjük ezen szövetség működését a központi kormányzat körében.

A vidékeken ez úgy nyilvánul, hogy a régi várnépek és a tehetősebb nemesek az ispánok megkerülésével közvetlenül a királylyal lépnek érintkezésbe, összeállanak és önkormányzati egységet alakítanak.

A XIII. század második negyedében a vármegye közönsége önálló hatáskörre kezd szert tenni. A hatalmaskodókkal ő érezteti a törvény szigorát. A király egy vagy több megye nemeseit maga köré gyűjti és velök együtt intézkedik a helyi érdekek kielégítése fölött. Vele vonulnak a hadba és a királyi vezérek zászlaját követik.

E században kezdik tisztviselőiket is választani. A szolgabíró állása, a megye legrégibb választott tisztviselőjéé, ezen időből származik.

A megyének, vagy, a mivé lassankint fejlődik, a nemesi közönségnek részvéte a helyi önkormányzatban, a gyűlések útján végzett munkája közben, összetartó érzést és közszellemet teremt meg. Megalakul a társadalmat állami tevékenységben összefoglaló azon egység, a melyet Angliában a county képezett. Idővel ez az egység nálunk is képes lesz a nemzeti gyűlést, a mely a szervezetlen társadalom tükre volt, a maga képére formálni.

A XIII. század nagy alkotásai közül aligha nem ez a legfontosabb. A pillanatnyi szükség nyomása alatt, mozgalom keltése nélkül jön létre, de sok századig él és a szabad alkotmány talpköve marad mindvégig.